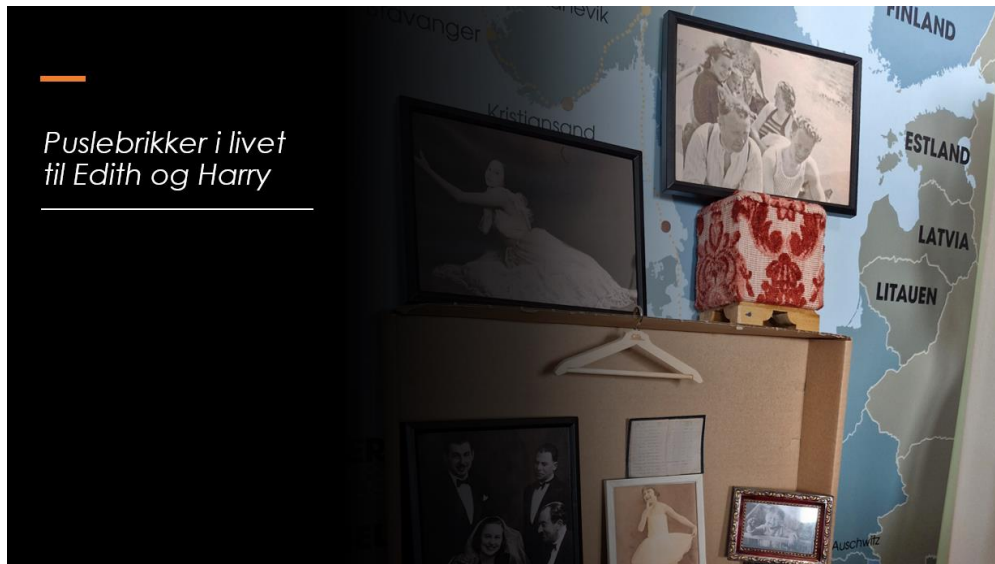

Lærerveiledning

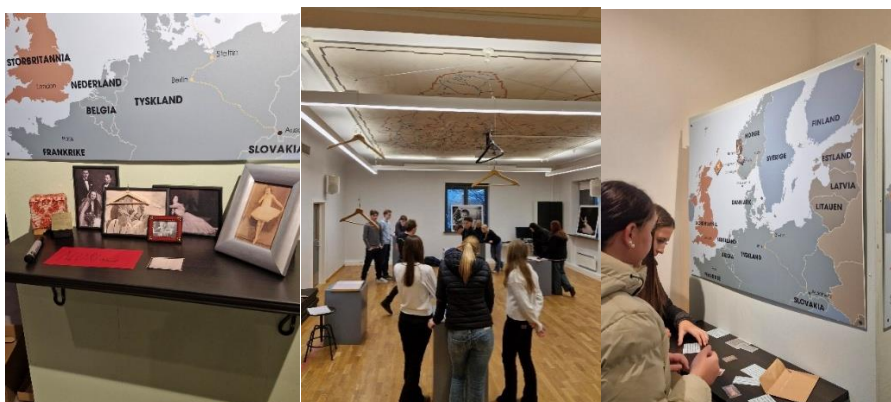

Aldersgruppe: 9.trinn- Vg3.

Tidsbruk: 45-90 minutt.

Her følger et forslag til undervisningsopplegg rundt holocaust i Norge laget av Arkivet freds- og menneskerettighetssenter. Lærer bør naturligvis tilstrebe å tilpasse til sine elever, men vi vil understreke at vi har lagt mye vekt på den menneskelige delen av dette folkemordet. Vi har arbeidet tett med kilder, for å kunne verdsette den historiske fortellingen, samtidig som hovedvekt har vært på to menneskers møte med holocaust, nemlig [Edith](#) og [Harry Reichwald](#).

Vi har satt opp tidsanvisninger til de ulike delene av opplegget. Det er tentative tidsanvisninger, og deler av opplegget kan selvfølgelig sløyfes.

Elever fra 9.trinn gjennomfører opplegget «puslespillbrikker i livet til Edith og Harry» i Arkivets lokaler. I lærerveiledninga er utstillinga erstattet med utskrifter og powerpoint.

Forarbeid:

Vi anbefaler å legge opp til en undervisning hvor elevene utforsker kildene i mindre grupper. Lærer printer ut tre kopiark til hver gruppe. Dette inkluderer et kart over Europa 1942 samt en fengselsprotokoll fra Kristiansand fengsel som begge gjør seg best i A3. Lærer må også printe ut miniatyrbilder og små tekstutdrag til elevaktivitet. Alle dokumentene finnes på www.arkivet.no, sammen med en nedlastbar powerpoint som skaper en fin ramme for timen.

1. Hva var holocaust? (5-10 minutter)

Aktivering av forkunnskaper

La elevene svarer på spørsmålene under i gruppa og i plenum. Elevene har kartet foran seg. Under ligger noen forslag til spørsmål:

- Hva vet dere om holocaust?
- Hvem var det som ble forfulgt? Var det noen andre grupper som ble forfulgt?
- Se på kartet, hvor skjedde Holocaust?
- Skjedde holocaust i Norge? Var det noen steder holocaust ikke skjedde?

Setninger som kan brukes i plenumssamtalen (det er viktig at lærer får poengtert noe av det viktige informasjonen rundt dette, som eventuelt ikke elevene forteller)

- Holocaust er en betegnelse på nazistenes folkemord på jødene før og under andre verdenskrig. Det var nazistenes forsøk på å utrydde Europas jødiske befolkning.
- I perioden 1938 – 1945 ble mer enn seks millioner jøder drept. De ble drept for hvem de var.
- De ble myrdet fordi de ikke hadde noen plass i det nazistiske verdensbildet.
- Det vanligste dødsstedet var dødsleirene.
- Den 27. januar 2025, markerte vi holocaust dagen her på ARKIVET. Da var det 80 år siden konsentrasjonsleiren Auschwitz ble frigjort av sovjetiske styrker. FN har derfor bestemt at 27. januar skal være den internasjonale minnedagen for holocaust.
- Auschwitz var en konsentrasjonsleir nazistene bygget for å holde fanget og for å utrydde mennesker de ikke ville ha i den verden de ville bygge.
- I Auschwitz drepte nazistene 1,1 millioner mennesker, og de aller fleste av dem var jøder.
- Nazistenes forsøkte også å tilintetgjøre andre grupper, som; funksjonshemmede, homofile, Jehovas vitner, rom og romani, politiske motstandere
- Hver av dem som ble drept etterlot seg et helt liv, et hjem og mennesker de var glade i.
- Poenget var å skape en verden med bare en type mennesker og å utrydde annerledeshet, kritisk tenkning og motstand.
- Nazistene forsøkte å dele mennesker opp i «oss» og «de andre».
- Holocaust skjedde i Norge og i store deler av Europa. Norske jøder ble arrestert av norsk politi og sendt videre til konsentrasjonsleire.
- Det kan være verdt å peke på Sverige som et nøytralt land. Her fluktet mange jøder over grensen. Mange av disse ble hjulpet av nordmenn.

2. Innledning (2 min)

I den neste halvtimen skal dere bli bedre kjent med to av ofrene for Holocaust i Norge, Edith og Harry.

Vi skal ha en workshop hvor dere skal finne ut så mye som mulig om Edith og Harry (detektiver)

- Jobbe med en ekte historisk kilde
- Bildeoppgave
- (Lage en utstilling)

3. Fangeprotokoll fra Kristiansand Kretsfengsel (15 min)

Lærer deler ut ark 2(fangeprotokoll). Jeg kommer til å stille noen spørsmål som dere skal finne svar på i gruppene . *For å hjelpe elevene kan det være fornuftig å lede dem mot fargekode.*

1. Når er den fra? **(gul)** 1942
2. Hva er dette? **(grønn)** Og hva slags personer er det på denne listen? Ekte Fangeprotokoll – Kristiansand kretsfengsel over fanger. Kristiansand kretsfengsel var på sett og vis byens «hovedfengsel».
3. Hvilket språk er den på? Den er på norsk. Mange elever roper ut tysk her. Arkivet er et eksempel på et sted der tyske nazister forhørte og torturerte motstandsmenn og førte fangelister på tysk. Her viser derimot protokollen at mange av de andre stedene, som Kristiansand fengsel, så var det nordmenn som arbeidet som voktere. Vanligvis arbeidet de med kriminelle og straffedømte.
4. Edith og Harry var to av fangene, Edith står over den **oransje** prikken, og Harry under, kan dere finne navnene?
 - a. Hva het de til etternavn? (Reichwald) – gjentakelsestegn – ditto
 - b. Hold fingeren på Harry og se mot høyre. Finn så mange fakta som mulig om Harry
 - født 23.11.40 i Bergen
 - bosted i Skånevik (to timer fra Bergen)
 - yrke: barn

Vis bilde av Harry på PPT. Vi gjør oppmerksom på at alle bildene brukt er autentiske bilder fra familien Reichwald.

 - c. Hvordan tror dere Edith er linka til Harry? Mor og sønn
5. Øverste linje, kolonnen med **blå** prikk: Hvilken dag og klokkeslett kom de til fengselet? 26. november 1942 kl. 19, bare tre dager etter Harrys toårsbursdag.
6. Hva var grunnen til at de var i fengsel? **(Rosa prikk)** De ble transportert fra Stavanger til Oslo. Se på PPT og bildet av reiseruten.

Og i kolonnen med det **røde merket** ser vi at de ble sendt av gårde etter to timer

7. **Kom Edith og Harry alene eller ble de tatt inn i fengselet sammen med andre?** Hvor mange mennesker kom sammen med Edith og Harry? (hint: hvor mange kom samme klokkeslett som dem?) 7
8. **I venstre kolonne står en rød K ved alle navnene i følget bortsett fra Harry. Hva betyr det, tror dere?** (kvinne)
9. **Hvor var mennene?** Fortelle om aksjonen 26. oktober: Mandag 26. oktober 1942 ble alle jødiske menn over 15 år arrestert. Samme dag kom det en lov som sa at alt jøder eier skal tas av staten. Jødiske kvinner ble tvunget til å stille opp hver dag hos politiet. Sånn ble kvinnene overvåket og en sørget for at ingen rømte
- Se på PPT og vis slidene med bryllupsbildet til Edith og Hans, samt om M/S Donau.
10. **Refleksjonsspørsmål til elevene:** Hvordan tror elevene at det må ha vært å være fangevokter denne dagen i 1942.

Overgang til neste sekvens (ledet av lærer som gjerne kan lese de neste setningene)

Lister med navn kan fortelle mye. Vi vet litt mer om Edith og Harry nå, enn vi visste før. Vi vet at de begge er født i Norge, Harry i Bergen, Edith i Haugesund. Vi vet at de er på vei fra Stavanger til Oslo den 26. november 1942 sammen med 7 kvinner i ulik alder. Vi vet at Edith er 24 år og mammaen til Harry som nettopp har fylt to. Vi vet også at de er blitt tatt inn i Kristiansand Kretsfengsel denne kvelden og at de er registrert som fanger.

Men det er også mye denne lista ikke forteller. Vi får ikke vite hvorfor de er tatt til fange og skal til Oslo, hva som venter dem der, eller hvorfor det bare er kvinner og barn i følget. Vi vet ikke hva han eller hun som har skrevet ned all informasjonen egentlig visste om de menneskene han eller hun skrev ned navn, fødselsdato, fødested osv. på. Vi vet ikke om Edith og Harry var redde, men vi kan tenke oss at de var det. Listene sier ikke noe om hva som skal skje med disse menneskene videre.

Vi får ikke vite at Edith hadde vært mye i Kristiansand før, at hun til og med bodde her en periode og drev farens klesbutikk i Rådhusgata, bare et par kvartaler fra der hun sitter denne kvelden i november. Hvordan kan det ha vært å være tilbake her noen år etterpå som fange? Harry hadde aldri vært i Kristiansand før.

Vi får heller ikke vite at pappaen til Harry, Hans, klokka tre samme dag sitter i skipet Donau som drar fra Oslo. Når Edith og Harry tar tog videre fra Kristiansand mot Oslo, er Hans på vei i motsatt retning på sjøen. Han fraktes sammen med 528 andre norsk-jødiske menn, kvinner og barn til Tyskland og Auschwitz. Det vet ikke Edith og Harry. De vet heller ikke at de aldri skal se Hans igjen selv om de om noen måneder skal ut på samme reise.

4. Bilder, tekst og kart (15 – 20 minutt)

Det er ikke alle ofre for holocaust vi vet like mye om. Heldigvis vet vi en del om livet til Edith og Harry. Nå skal dere prøve å finne ut mer. Hvem var de egentlig?

Dere får nå utdelt syv bilder, og et ark med syv tekster.

Hvert av bildene henger naturlig sammen med hver av tekstene (*elevene ender fort opp med ulike svar, uten at det er direkte feil. Det er derfor plass til to bilder i hver boks*).

- A. Match et bilde med passende tekst.
- B. I teksten gis det info som knytter bildet til et fysisk sted på kartet.
- C. Plassér bildene i «rett» boks på kartet.

Bakgrunn for bildene som kan forklares for elevene ved gjennomgang. Vis bilder i PPT.

1. **Kleshenger:** Etter bryllupet flyttet Edith og Hans til Kristiansand for å drive klesbutikken til Ediths pappa. Se på kleshengerne som henger i taket. Dette er kleshengere fra butikkene som pappen til Edith eide. De er fra Haugesund, Stavanger og Kristiansand. Edith og mannen bodde på Lund i Kristiansand, og det tok ca. 15 minutter å gå til butikken midt i sentrum. Bare fire måneder etter at de flyttet til Kristiansand, ble Norge tatt av tyske nazister i april 1940. Det ble stadig vanskeligere å være jøde i Norge. Pappaen til Edith var en av de første de tyske nazistene ville ta fordi han hadde advart mot nazismen i aviser og taler, og han gikk i dekning og gjemte seg for de tyske nazistene allerede dagen etter at tyskerne kom til Norge. Edith ville bo nærmere menneskene hun kjente og pappaen sin, og flyttet til det lille stedet Skånevik, i nærheten av der pappaen gjemte seg.
2. **Puffene:** Den dagen Hans ble tatt, og Edith og Hans måtte gi fra seg pengene og eiendelene sine, kom en ny lov i Norge som sa at alt jøder i Norge eide, skulle tas av staten. Møbler, bilder, klær, smykker, kjøkkenutstyr, sengetøy, dobørster, kulepenn og penger ble tatt. I Skånevik var det noen naboer og venner som tok vare på en del av møblene til Edith, Harry og Hans. Noe av det ble solgt på auksjon senere. For 7 år siden fikk vi noen av møblene her på Arkivet. Vi fikk to puffer, et speil og en kommode.
3. **Snublesteiner i Skånevik.** Ifølge jødisk tradisjon dør et menneske to ganger – først ved jordlig bortgang, deretter når navnet sies eller tenkes for siste gang. Den tyske kunstneren Gunter Demnig har tatt tak i denne tankemåten, og bruker den som utgangspunkt for kunst og minnesmerkeprosjekt Stolpersteine eller Snublesteiner. Hver stein er utformet som en brostein 10x10cm, belagt med en messingplate der navn, fødselsår, deportasjonsår, dødsdato- og sted er inngravert. Hver stein representerer ett enkeltmenneske, ett individ. Steinene støpes ned i fortauet på steder der jøder eller andre ofre for nazismen bodde eller arbeidet fram til de ble deportert og drept.

Når vi på et vis «snubler» over disse minnesmerkene der vi bor, der vi går, der vi arbeider, vil vi forhåpentligvis forstå at navnene vi leser representerer levende mennesker. Steinene krever at vi ikke glemmer og er en påminnelse om at Holocaust foregikk også her og ikke bare et annet sted, langt borte.

Hvis dere ser nøye på snublesteinene til Harry og foreldrene, ser dere at det ligger rester etter blomster der. Jeg var i Skånevik noen dager etter bursdagen til Harry, den 23. november, og det kan se ut som at noen har lagt ned blomster på snublesteinene for noen dager siden. Det ser også ut som at noen har pusset steinene nylig. På nettsiden snublesteiner.no, kan jeg lese at noen pusset steinene den 14. november 2024, og at de blir pusset jevnlig.

4. **Edith som danser:** Edith ble født og vokste opp i Haugesund. Hun var veldig glad i å danse og spille piano fra hun var liten. Det står flere ganger i Haugesund Dagblad at lille Edith Rabinowitz, som hun het før hun giftet seg, danset til stor begeistring for publikum. Hun spilte også piano på radio da hun var 14 år, like gamle som dere er nå. Da hun ble litt eldre utdannet hun seg til ballettdanser. Venninna hennes i Skånevik, Jenny, forteller at de likte veldig godt å danse. Jenny hadde grammofon, og de spilte platene til en som het Peter Kreuder og danset til da de var sammen. (her kan lærer spille musikken om hen vil)

Brudebilde: Giftet seg i Bergen 21. november 1939. Mammaen til Edith var veldig syk av kreft da de giftet seg, og døde bare fire dager etter bryllupet.

Harry: Harry var en skikkelig mammadalt, forteller venninne til Edith. Han var veldig avhengig av mammaen sin. En måned før Harry blir to år, kommer norsk politi på døra til Edith, Hans og Harry. De tar med seg hele familien til banken og tar kontantene og noen smykker de har i en bankboks, før de tar med seg pappen til Harry og reiser. På samme tidspunkt blir alle jødiske menn over 15 år tatt i hele Norge. Edith er helt fra seg av fortvilelse og løper til Jenny og banker på. Det er fremdeles grytidlig på morgenen når venninna Jenny åpner døra og treffer en desperat og trøstesløs Edith med Harry på armen. Edith vil reise til Haugesund og lete etter Hans. Kan Jenny passe Harry? Det er nå Harry står ved døra og gråter helt til han sovner. Han er ikke vant til å være borte fra mammaen sin, og Jenny klarer ikke å trøste han.

Gotenland: Edith, Harry og de syv kvinnene de reiste sammen med da de var innom Kristiansand Kretsfengsel, skulle egentlig vært med båten som pappaen var om bord på, Donau. Men de rakk den ikke. Mange jøder fra Trondheim og flere andre byer, rakk heller ikke frem før båten Donau la fra kai. Edith, Harry, kvinnene de reiste sammen med fra Stavanger og mange andre ble derfor satt i fengsel for å vente på neste skip som skulle frakte jøder til Tyskland. De fleste av dem ble satt i fangenskap på Bredtvedt fengsel i Oslo. Etter tre måneder, i februar året etter, blir Harry, Edith og 156 andre jødiske kvinner, menn og barn tvunget om bord i skipet Gotenland og fraktet til Tyskland og videre til Auschwitz-Birkenau. Pappaen til Harry var i de samme konsentrasjonsleirene, men de traff han aldri. Samme dag som Edith og Harry ankom leiren, ble de sendt rett i gasskammeret og drept.

5. Mulige oppfølgingsoppgaver: Utstilling (10-15 min):

På et museum, slik som Arkivet, lager vi utstillinger for å minnes mennesker som har levd, og for at folk kan få komme hit og lære om ulike temaer, for eksempel andre verdenskrig og holocaust.

Nå skal dere få lage en liten miniutstilling om Edith og Harry,

Bruk bildene dere fikk i kartoppgaven. Lærer deler ut noen tomme lapper også. Gruppa skal lage en tittel på utstilling og velge noen av bildene som kan brukes til å fortelle Edith og/eller Harrys historie.

Elevene kan gjerne presentere sin presentasjon for en eller flere andre grupper.

Oppgave 2: Skriv en fortelling fra Harrys pappas perspektiv, eller en av de andre forfulgte jødene.

Oppgave 3: [Lytt til Arkivets podkast om holocaust](#) og gjør oppgaven [til denne](#), eller lag din egen.

6. Avslutning (5 min)

Det finnes mange måter å avslutte en slik time på. For noen elever så vil en samtale være fint, mens andre er klare for friminutt. Under følger et utdrag som likner på det elevene ble fortalt på Arkivet 2025. Ved å bruke siste bildet i presentasjonen kan man igjen vise til at dette er ekte mennesker, som også satt fysiske spor. Mange elever setter også pris på å kunne legge ned en stein for å minnes, men det velger lærer:

Her ser dere museumsutstillinga Tomrom. I denne utstillingen ser dere noen av tingene til Edith, som dere har hørt om i dag.

Som dere vet, ble Edith drept i Auschwitz sammen med sin sønn Harry på to år. Edith var gravid da hun ble drept.

Utstillingen viser tomrommet etter Edith, Harry, og det ufødte barnet som ikke fikk leve lenger.

Mange av dere bærer på egne tomrom i livet. Tomrom etter steder eller mennesker som skulle vært en del av livet deres i dag.

I den jødiske tradisjonen sies det at et menneske dør to ganger. Når det dør. Og igjen når navnet blir glemt (sies for siste gang).

I den jødiske tradisjonen er det også slik at man legger ned steiner i stedet for blomster når man vil minnes noen. Det er fordi mens blomster dør, varer steinen evig. Dette symboliserer at minner også kan være evige.

Du kan velge å minnes Edith, Harry, de ufødte barnet – eller velge å hedre et menneske, et sted eller et minne som er viktig for deg.

I tomromutstillinga ser du Ediths speil, og neste gang du er på badet, så kan du spørre deg selv:

Hva trenger du for å bli modigere?

Hva trenger du for å tørre og være en som sier i fra når du ser at andre mennesker blir behandlet dårlig?

Sammen kan hver og en av oss bidra til å skape en verden som er tryggere, vakrere og bedre.

For oss alle.

